

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE SANAT FAALİYETLERİ

OKTAY ASLANAPA

Milâttan önce birinci binden başlayarak günümüze kadar gittikçe genişleyip kesintisiz olarak yaşayan kültürleriyle, Türkler, dünyanın en eski ve en büyük milletleri arasında yerlerini almıştır. Ancak, onsekizinci yüzyıl sonlarına kadar Avrupa bir Türk kültürünün varlığını kabul etmemiştir. Türk Sanat Eserleri İslâm, Arap, İran ve Bizans sanatlarından alınmış şekiller olarak görülüyordu.

Avrupa'dan sonra ve Avrupalı ilim adamlarının verdiği eserlerin tesiriyle ondokuzuncu yüzyıl son yarısında başlayan Türk Kültürü ve Sanatı ile ilgili çalışmalar son elli yıl içinde yavaş yavaş gelişerek, Türk sanat ve kültürünün muhteşem tablosunu gözler önüne serecek bir olgunluğa varmıştır: İlk yayınlara bakınca bunun ne kadar inanılması güç bir sonuç olduğu daha iyi anlaşılır.

Bu çalışmaların başında 1873'de Viyana Dünya Sergisi için Sultan Abdülaziz'in emriyle Nafia Nazırı Edhem Paşa idaresinde bir komisyon tarafından Osmanlıca'dan başka Fransızca ve Almanca olarak hazırlanan ve aynı yılda İstanbul'da bastırılan *Usûl-ü Mimârî-i Osmanî* adlı büyük boy kitap gelmektedir. Bol sayıda tezyini motifler ve sütun başlıkları, kemerler, pencere duvarlar ve diğer mimarî detay şekilleriyle zenginleştirilmiş olan kitabın desenleri o tarihten iki yıl önce, 1871'de Aksaray Valide Camii'ni yapmış olan İtalyan Montani Efendi ile Boğos Efendi ve Fransız E. Maillard tarafından hazırlanmış, Fransızca metni Marie de Launey yazmıştır. Kitabın başında mimarî özellikler üzerinde çok sathî bazı görüşlerden sonra camiler, türbeler, çeşmeler hakkında umumî ve faydalı bilgiler verilmekle beraber, bunlar sağlam bir üslûp fikrinden uzak kalmıştır. Daha önceki Türk mimarisine bağlantı kurulamadığı için üslûp devirlerinin başlangıcı ve gelişmesi de karanlıkta kalmış, bazı hayalî görüşlere bağlanmıştır. Bu durumda tabii Türk Sanatı mefhumu düşünülemezdi. Sayfa 50'de "Süryânî saçakları, Süryânî saçaklarından münkalip Osmanlı

* Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Türk ve İslâm Sanat Tarihi Profesörü, Atatürk Kültür Merkezi Üyesi.

saçakları, hurma yaprakları şeklinde Çin tezyinat-ı mimarisiyle, Çin mimarlarından naklen hurma yaprakları şeklinde Osmanlı tezyinat-ı mimariyesi”, sayfa 52’de “Osmanlı pervazlarında müstamel olan bazı tezyinat Araplardan ve diğerleri dahi Çinlilerden naklolunmuş birhaylisi dahi aslından Osmanlı mamulâtı olup . . .” diye kendilerine göre desenlerin açıklanması yapılmaktadır. Kitapta ayrı bir bibliyografya verilmemiştir.

Bundan sonraki araştırmalar daha çok Anadolu Selçuklu sanatı ile ilgili olmuştur. Osmanlı devri ile ilgili araştırmalar ise yüzyılımızın başında yeniden ele alınmıştır.

Berlin Technische Hochschule’den Prof. Mimar Cornelius Gurlitt, Sultan II. Abdülhamit devrinin sonlarına doğru 1905–1907 arasında İstanbul, İznik, Bursa ve Edirne’deki Osmanlı mimarî eserlerini talebeleri ile birlikte inceleyip ilk defa rölöveleri ve fotoğrafları ile beraber İstanbul’daki eserleri iki büyük cilt olarak yayınlayıp tanıtmış, İznik ve Edirne Osmanlı eserlerini de birer makale halinde toplayıp Batı âleminin dikkatine sunmuştur. Heinrich Wilde onun yanında hazırladığı Bursa Osmanlı Eserleri başlıklı Doktora tezini 1908’de yayınlamıştır.

1910’lu yıllarda Celâl Esad (Arseven) genç bir yazar olarak İkdam gazetesi için küçük makaleler hazırlıyordu. Kendi anlattığına göre bu makalelerden birine başlık olarak “*Türk Sanatı*” adını koymuştur. Gazetenin tahrir heyeti böyle bir sanat olamaz diye başlığı çizmiş, yerine “İslâm Sanatı” yazılmasını kararlaştırmış ve yazı öylece yayınlanmıştır. 1915’de kurulması istenen “Türkiyat Encümeni” o zamanın vekiller heyeti tarafından “Âsâr-ı İslâmîye ve millîye tedkik encümeni” diye değiştirilerek meydana çıkarılmıştır.

H. Glück’ün 1917’de Budapeşte ve İstanbul’da basılan “*Türk Sanatı*” başlıklı 25 sayfalık küçük kitabı İstanbul’da Macar İlmî Enstitüsü’nde verilen bir konferansa dayanmakla beraber, *Türk Sanatı* başlığını taşıyan Batı dilinde ilk kitap olması bakımından çok önemlidir. Burada Glück 26 siyah-beyaz küçük resimde Nagy Szent Miklos altın sürahi ve kaplarından başlayarak Tun-Huang Bezeklik fresklerine, Samarra’ya, Tulunlular’a ve Gazneliler’e işaretle Büyük Selçuklu Timurlu sanatı, sonra Konya’da Anadolu Selçukluları, İznik, İstanbul, Edirne Osmanlı âbideleri arasında bağlantılar kurarak Türk Sanatının bütünlüğü üzerine ilk defa dikkati çekmektedir.

Daha sonra Glück'ün 1922'de Leipzig'de ayrıca *Die Kunst der Osmanen* adı ile Osmanlı sanatı üzerine yazdığı kitabı yayınlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in Kültür ve Sanat meselelerini ele alması da bu tarihlerde olmuştur.

Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı devleti yerine Ziya Gökalp ve onun tesiriyle Türkçülüğün siyasî ve fikrî sahadaki gelişmelerine ilmî bir sistem getiren Fuad Köprülü başta olmak üzere yeni bir nesil Türklük şuurunun hakim olacağı millî bir devlet kurma yoluna girmişti.

Bu mücadelenin başında yer alan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Millî Türk Devleti'nin kurucusu olarak Türk kültürü, sanatı, tarihi ve dilinin araştırılıp incelenmesi ve geliştirilmesi için hemen harekete geçilmesini istiyordu. Bunun için Türk kültürünün dil, edebiyat, tarih, sanat gibi en önemli konularını araştırıp, hem kendi milletimize öğretmek hem de ilim alemine tanıtmak üzere faaliyete geçecek bir Enstitü kurulması emrini verdi. Bunun üzerine Cumhuriyet Hükümeti İstanbul Darülfünûnu (Üniversitesi) Edebiyat Fakültesine bağlı bir Türkiyat Enstitüsü kurulmasını kararlaştırarak hazırladığı Talimatnâme ve Kararnâmeyi 12 Kasım 1924'te Gazi Mustafa Kemal'in imzasına sundu. Yeni kurulan ve dünya çapında bir ilim merkezi halini alması istenen Enstitü'nün müdürlüğüne yurtiçinde ve dışında tanınmış büyük Türkolog M. Fuad Köprülü getirildi. Fakat Enstitü ancak 1926'da bir hususi bütçe sağlanmasıyla ciddi, sistemli ve programlı çalışmalara başlayarak ilmî bir kadro teşkil edebilmiş ve yayın faaliyetine geçebilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Kültür ve Sanat konularındaki fikirlerini çeşitli fırsatlarda ifade etmiştir. O'na göre:

Kültür dediğimiz zaman bir insan cemiyetinin, devlet hayatında, fikir hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin muhassalasını kastediyoruz ki, medeniyet de bundan başka bir şey değildir. Kültür zeminle müteneziptir, o zemin milletin seciyesidir.

Cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilâkis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahası üzerinde yaşyacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.

Milletimizin medenî milletlerle temasını kolaylaştırmak menfaatimizdir.

Memleket behemehal asrî, medenî ve müreffeh olacaktır. Bizim için bu, hayat dâvasıdır.

Türklerin asırlardanberi takip ettiği hareket devamlı bir yönde olmuş, daima Doğudan Batıya yürümüştür.

Medeniyetin esâsı, terakki ve kuvvetin temeli aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık, muhakkak, içtimâî, iktisadî, siyasî aczi mucib olur.

Dünya her kavmin varlığını, kıymeti, hürriyet hakkı ve istiklâli, malik olduğu ve yapacağı medenî eserlerle mütenasıptir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak şart-ı hayattır. Büyük davamız, en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir.

Bunda başarı ancak iyi bir plânla ve en rasyonel çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazmak bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek Kültür Bakanlığının üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir.

İşaret ettiğim bu umdeleri Türk gençliğinin dimağında ve Türk Milletinin şuûrunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimiz ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir. Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalâa ederek batı bölgesi için, İstanbul Üniversitesinde başlamış olan islâhat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek Cumhuriyet'e cidden modern bir Üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesini az zamanda kurmak lâzımdır. Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilk okullarıyla ve nihayet Üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden faaliyete geçilmelidir. (Kasım 1937).

Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak önce biz kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti hisseden, fikren, fiilen, bütün ef'al ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki, millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikârdır.

Onuncu Yıl Nutkunda;

Yurttaşlarım,

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık, Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bundaki muvaffakiyeti Türk Milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârâne yürümesine borçluyuz. Fakat yaptıklarımızı aslâ kâfi görmeyiz. Millî kültürümüzü muâsır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Türk Milleti'nin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen her ve türlü vasıta ve tedbirlerle besliyerek inkişâf ettirmek millî ülkümüzdür. Türk Milleti'nin büyük millet olduğunu bütiin medenî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

Atatürk, herşeyden önce sahip olduğumuz topraklardaki eski eserleri tanımamızı onları koruyup sevmemizi isterdi. 22 Mart 1933 tarihli, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir belge vardır. Burada;

Son tetkik seyahatlerimde muhtelif yerlerdeki müzeleri ve eski sanat ve medeniyet eserlerini gözden geçirdim.

1 — *İstanbul'dan başka Bursa, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhâfaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadîm medeniyet eserlerinin "ilerde tarafımızdan" meydana çıkarılarak ilmî bir surette muhâfaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan âbidelerin muhâfazaları için Müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere Arkeoloji mütehassıslarına kat'î lüzum vardır. Bunun için Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisinin muvafık olacağı fikrindeyim.*

2 — *Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabî içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakikî mimarî şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebânî vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâeddin Camii, Sahip Ata Medrese Camii ve Türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minareli Cami derhal ve müstacelen tâmire muhtaç bir haldedir. Bu tâmirin gecikmesi bu âbidelerin kâlimen inkırâzını mucib olacağından evvelâ asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kâffesinin mütehassıs zevât nezaretiyle tâmirinin temin buyurulmasını rica ederim.*

Gazi M. Kemal

Atatürk'ün tarihî eserlerimiz hakkındaki düşüncelerini aksettiren yukarıdaki yazısından sonra, O'nun sanat konusundaki görüşlerine geçelim:

Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir.

Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk Milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki milletimizin yüksek

karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini ve millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü tetkiklerle besliyerek inkişâf ettirmek millî ülkümüzdür.

Güzel sanatların her şubesi için, kamutayın (meclis) göstereceği alâka ve emek, milletin insanî, medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir. Dünyada mütemadiyen, müterakkî ve mütekâmil olmak isteyen herhangi bir millet behemehal heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihtî hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler şeriât hükümlerini lâıykıyla okuyup incelememiş olanlardır. Münevver ve dindar olan milletimiz ilerlemenin sebeplerinden biri olan heykeltraşlığı son derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlâtlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilân edecektir.

Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır, ve alamaz. İnsanlar mütekâmil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapamaz, bir millet ki heykel yapamaz, bir millet ki fennin icap ettirdiği şeyleri yapamaz, itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, gerçek vasıflarıyla medenîleşmiş ve ilerlemiş olmaya lâyıktır ve olacaktır.

Kışla bizde sadece bir savaş öğretim yeri değil, aynı zamanda bir kültür ocağı, bir sanat okuludur. Ve böyle olmakla da memlekete yaptığı hizmet ölçülemeyecek kadar büyüktür.

Millet, milletin rûh-u sanatı, musikîsi, edebiyatı ve bütün bediiyatı bu kutsî cidâlin ilâhî teranelerini müebbet bir vatan aşkının vecdleriyle daima terennüm etmelidir.

Güzel Sanatlarla ilgili görüşlerinden sonra, Atatürk'ün Topkapı Sarayı ile ilgisi üzerinde duralım:

1929, 10 Eylül'de İstanbul'da Topkapı Sarayı'na gelen Gazi Mustafa Kemal, Mecidiye Köşkü'nün arkada kapalı bölümünde saklanan padişah tablolarını inceler. Müdür Tahsin Bey, Maârif Vekâleti'nin bir suretini de Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bildirdiği emriyle bu tabloların halka gösterilmesinin yasaklandığını anlatır. Gazi tek tek resimleri inceler, Fatih portresine uzun uzun bakar. Kendisine verilen bilgileri dinler. Tahsin Bey'e "Verdiğiniz bilgilere çok teşekkür ederim, ancak çalışmalarınızı kısa zamanda tamamlayarak bu resimleri sergileyip halka açmalısınız" diye buyurur. Uygun

bina ve salon bulunmadığı için bu emir ancak 1938 Kasım ayında yerine getirilebilmiş, Atatürk bu galeriyi görememiştir.

Ankara 1934 yazında Topkapı Sarayı'na gelerek, doğru yeni Kütüphaneye gider. Burada deri üzerine yapılmış haritaları görüp incelerken Piri Reis'in Amerika haritası üzerinde durur, bunun böyle dolapta kalmasının kimseye fayda sağlamayacağını, gerekli incelemeler yapılarak açıklamalarla tıpkı basımının bütün dünyaya bu arada özellikle Amerika'ya dağıtılmasını bildirir.

